

T. XXVII (2024) Z. 4 (76)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2024.152223

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

Kultura Polski magazine
in the struggle for Poland's
independence (1917–1918)

**„Kultura Polski” w walce
piórem o niepodległość
Rzeczypospolitej
(1917–1918)**

Instytut Pedagogiki
Katedra Pedagogiki Społecznej
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie
ul. Ingardena 4
PL 30-060 Kraków
e-mail: arkadiusz.zukiewicz@up.krakow.pl
<https://orcid.org/0000-0002-5064-4491>

**Arkadiusz
ŻUKIEWICZ**

KEY WORDS:

Polish press in the 20th century, Poland's independence
struggle (1917–1918), journalism and politics,
Polish Military Organization (POW),
Helena Radlińska (1879–1854),
Leon Wasilewski (1870–1936)

SŁOWA KLUCZOWE:

„Kultura Polski”, walka piórem, niepodległość,
Rzeczpospolita, Helena Radlińska, Leon Wasilewski

Streszczenie

Niniejszy artykuł powstał w celu prezentacji, a zarazem przypomnienia czasopisma „Kultura Polski” współczesnym Czytelniczkom i Czytelnikom. To jeden z polskich periodyków utworzonych w okresie Wielkiej Wojny (1914–1918), którego celem było wsparcie walki Polaków o niepodległość i suwerenność Rzeczypospolitej. Współczesna recepcja merytorycznej zawartości czasopisma nie stanowi przedmiotu prezentacji. Uwaga została skupiona wokół strony formalnej miesięcznika/tygodnika „Kultura Polski”, a także założeń ideowych oraz celów, z jakimi redakcja czasopisma podjęła narodowowyzwoleńczą walkę piórem.

W artykule wykorzystano wyniki badań historycznych, podczas których stosowano metodę analizy źródeł i dokumentów. Badania prowadzono w archiwach oraz zbiorach specjalnych bibliotek na terenie Krakowa, Warszawy i Łodzi.

W wyniku badań historycznych ustalono, że czasopismo „Kultura Polski” wydawano tylko w latach 1917–1918. Podlegało ono wszelkim restrykcjom ustalonym przez zaborców dla czasopism. Wiązało się to z koncesjonowaniem, cenzurą polityczną, konfiskatami prokuratorskimi oraz rewizjami prowadzonymi w siedzibie redakcji. Ponadto stwierdzono, że redakcja czasopisma „Kultura Polski” prowadziła niejawną działalność narodowowyzwoleńczą. Była siedzibą „sekretariatu łącznikowego” oraz Konwentu „A”, jednostek organizacyjnych Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). W świetle przeprowadzonych badań można jednoznacznie stwierdzić, że zarówno redaktor odpowiedzialna prezentowanego czasopisma Helena Radlińska, jak i Leon Wasilewski (nieformalny współredaktor) byli zaufanymi współbojownikami komendanta Ziuka — Józefa Piłsudskiego.

Uzyskane wyniki badań prowadzą do wniosków, które pozwalają konstruować kolejne problemy badawcze na przyszłość. Wiąza się z dalszą eksploracją historyczną, a w szczególności poszukiwaniem detali dotyczących niejawnej działalności Redakcji czasopisma „Kultura Polski”, która stanowiła swoisty załączek struktur wywiadu oraz kontrwywiadu polskich sił zbrojnych po odzyskaniu niepodległości jesienią 1918 r. Ponadto interesująca poznałczo pozostaje analiza merytoryczna treści publikowanych na łamach „Kultury Polski”. Znaczący wkład prezentowanego czasopisma w proces budzenia postaw patriotycznych i obywatelskich wśród Polaków doświadczających „jadu niewoli” może być inspiracją dla współczesnych poszukiwaczy modelowych rozwiązań w zakresie teorii oraz praktyki wychowania patriotycznego.

Summary

This article revisits — and introduces to present-day readers — the monthly/weekly *Kultura Polski* [*Poland's Culture*], one of the many Polish magazines that sprang up during the Great War (1914–1918) with the intention of mobilizing support for the cause of an independent united Poland. Rather than focusing on the content or direct impact of the periodical the article examines the formal aspects of the publication as well as the ideological line and political goals of its editors. The sources for this historical study include documents and back issues of *Kultura Polski* from collections in libraries in Kraków, Warsaw and Łódź. Our research suggests that the magazine actually went into print only in 1917–1918 as the military censorship imposed by the Austrian authorities (license suspensions, political censorship, prosecutorial confiscations and searches at the Cracow editorial office) began to crumble. Moreover, the sources make it absolutely clear that the editorial office was at that time a hub of clandestine Polish pro-independence activities, e.g. in 1917 it became the liaison secretariat of the Convention "A" (interim supreme command) of the Polish Military Organization (POW). Both Helena Radlińska, the editor-in-chief, and Leon Wasilewski, informal co-editor, were Józef Piłsudski's old-guard loyalists. It is this nexus of journalism, politics and underground activity which requires further study, in particular an in-depth investigation of the involvement of the staff and collaborators of *Kultura Polski* in the intelligence and counterintelligence structures of the Polish armed forces after November 1918. An analysis of the content could also be of interest, not only from the historical perspective. As the magazine made a significant contribution to the awakening of patriotic and civic spirit in a society infected with the 'venom of slavery', it could well serve as an inspiration for present-day pursuits of models, both theoretical and practical, of patriotic upbringing and education.

Wprowadzenie

Walkę narodowyzwolenczą, której rezultatem było odzyskanie przez Polskę niepodległości, prowadzono na różnych polach aktywności ludzkiej. Działania militarne oraz polityczne są współcześnie akcentowane jako kluczowe dla przywrócenia Rzeczypospolitej na mapach świata. Mniej uwagi poświęca się działalności wychowawczej, społecznej, oświatowej czy kulturalnej. Jednakże dla uważnego analityka przeszłości Polski obejmującej okres zaborów krzewienie patriotyzmu i podtrzymywanie tożsamości narodowej Polaków było znaczące, ponieważ warunkowało niepodległościowy czyn zbrojny. Jedną z form działalności pobudzającej siły ludzkie do aktywności na rzecz odrodzenia niepodległej i suwerennej ojczyzny stanowiła walka piórem¹. Służyła ona przezwyciężaniu skutków wieloletniej niewoli, której konsekwencje implikowały poddańcze postawy społeczne oraz uległość wobec zaborców.

O konieczności walki z jadem niewoli pisała Helena Radlińska na łamach organu Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN)² „Wiadomości Polskie” (pisownia oryginalna — przyp. aut.): „Bój o Polskę trzeba stoczyć nietylko z wrogiem. Trzeba go podjąć także z jadem niewoli, który się wżarł w dusze i zatrzał typ Polaka, wykrzywiając go w partyotę «swojego» zaborcy”³. Akcentowany przez cytowaną autorkę „jad niewoli” był źródłem akceptacji i adaptacji do stanu faktycznego byłych już „obywateli” dawnej Rzeczypospolitej. Uległość bądź ugodowość skutkowała biernością wobec narastającej fali rusyfikacji ze strony Rosji lub germanizacji ze strony Prus oraz Austrii (Austro-Węgier). Wynarodowienie Polaków miało na celu unifikację społeczną ówczesnych imperiów i eliminację napięć wewnętrznych na tle naro-

¹ Kategoria „walka piórem” została wykorzystana przez Helenę Radlińską m.in. w kontekście opisu autorskiej publicystyki przekazanej do zbiorów archiwalnych, które są zdeponowane w zasobach Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego.

² Anonim, *Naczelny Komitet Narodowy i Polska Organizacja Narodowa*, „Wiadomości Polskie” 1914, nr 1, s. 3–4; Anonim, *Zjazd Naczelnego Komitetu Narodowego*, *Wiadomości Polskie* 1915, nr 26, s. 1–4; K. Srokowski, *Naczelny Komitet Narodowy w roku ubiegłym*, „Wiadomości Polskie” 1916, nr 107–108, s. 17–18.

³ Warszawianin [H. Radlińska], *My a wy*, „Wiadomości Polskie” 1916, nr 3, s. 1. [Warszawianin to pseudonim Heleny Radlińskiej z okresu służby w Legionach].

dowościowym. Kultura i oświata stanowiły instrumentarium, które zaborcy wykorzystywali w walce z polskością. Była to swoista walka o duszę ludu, podczas której oświeceni działacze patriotyczni stawiali opór praktykom indoktrynacji służącej wy-narodawianiu Polaków⁴.

Po ponad stu latach od nakreślonych powyżej faktów można uznać, że bez walki piórem i słowem działania militarne oraz polityczne nie byłyby możliwe. Bez działalności kulturalnej, społecznej, oświatowej czy wychowawczej polski czyn narodowyzwoleńczy nie zakończyłby się sukcesem. W poniższym opracowaniu przedstawiono jedną z dróg krzewienia polskość w narodzie „dźwigającym się z kajdan niewoli”. Przypomniano zarówno czasopismo, jak i ludzi, którzy podjęli trud głoszenia prawdy o wydarzeniach z przeszłości oraz ówczesnej teraźniejszości, prawdy dającej nadzieję na zwycięstwo w czasie walki o niepodległość Rzeczypospolitej.

Dla jednoznaczności intencji oraz poprawności recepcji warto podkreślić, że treść artykułu nie obrazuje szczegółowych zagadnień podejmowanych na łamach czasopisma „Kultura Polski”. Uwaga została skoncentrowana na formalnej oraz nieformalnej działalności prowadzonej pod szyldem prezentowanego periodyku. „Kultura Polski” to jedno z czasopism służących aktywności publicystycznej o charakterze patriotycznym, wydawanych w warunkach cenzury, ograniczeń wolności słowa, konfiskat i innych szykan zaborczych⁵. W trzeciej dekadzie XXI wieku wydaje się „historią zapomnianą”. Przeprowadzone badania historyczne umożliwiają nakreślenie obrazu działalności patriotycznej prowadzonej na łamach czasopisma „Kultura Polski”. Była to ważna, choć współcześnie niedoceniana forma walki o niepodległość Polski — walka piórem.

⁴ Szerzej nt. obrony przed zniewoleniem umysłów i serc Polaków w opracowaniach prof. Heleny Radlińskiej patrz: H. Radlińska, *Z przeszłości pracy oświatowej w Polsce*, [w:] *Przewodnik oświaty dorosłych*, red. A. Konewka, K. Korniłowicz, Warszawa 1929, s. 7–43; H. Radlińska, *Dzieje oświaty pozaszkolnej*, [w:] *Encyklopedia wychowania*, red. S. Lempicki, W. Gottlieb, B. Suchodolski, J. Włodarski, Warszawa 1936, s. 661–697; H. Radlińska, *Wyniki badań nad walką o duszę ludu 1864–1913*, Łódź 1947; H. Radlińska, *Materiały do dziejów walki o duszę ludu 1864–1913*, Warszawa 1949.

⁵ Artykuł jest inspirowany jednym z zagadnień ujętych w monografii mojego autorstwa obrazującej aktywność narodowyzwoleńczą Heleny Radlińskiej w czasie Wielkiej Wojny. Publicystyczna działalność bohaterki monografii *Helena Radlińska w walce o Polskę (1914–1918)* [Opole 2019] obejmowała m.in. redakcyjną aktywność w czasopiśmie „Kultura Polski”. Niniejsze opracowanie jest rozwinięciem kwestii formalnej i strukturalnej przedmiotu badań, którego potencjał merytoryczny oraz sfera podmiotowa umożliwia dalsze eksploracje oraz publikacje. Dla Czytelniczek i Czytelników, którzy nie mieli okazji zapoznać się z przywołaną monografią, niektóre zagadnienia związane z czasopiśmie „Kultura Polski” zostały przywołane ponownie w poniższym opracowaniu.

Geneza, założenia ideowe i cele czasopisma „Kultura Polski”

Różnice polityczne oraz odmienności poglądów dotyczących przyszłości Rzeczypospolitej po zakończeniu Wielkiej Wojny sprawiły, że zwolennicy bezwarunkowej niepodległości Polski, za zachętą komendanta Mieczysława — Józefa Piłsudskiego⁶, opuścili szeregi Naczelnego Komitetu Narodowego⁷. W tej grupie była Helena Radlińska, która służyła w Departamencie Wojskowym NKN⁸. Po powrocie do Krakowa jej aktywność na rzecz walki narodowowyzwoleńczej wiązała się z szeregiem działań, wśród których ważną rolę odegrała walka piórem. W tym celu utworzyła miesięcznik „Kultura Polski”, którego pierwszy numer wyszedł w styczniu 1917 r. Już w anonimowym artykule wprowadzającym, którego autorką jest bez wątpienia Helena Radlińska, redaktor odpowiedzialna i zarazem oficjalna (formalnie zarejestrowana) wydawca czasopisma wyjaśniała, że (pisownia oryginalna — przyp. aut.):

Radosne, twórcze zadania — po raz pierwszy od pokoleń przypadły nam, dziedzicom przesławnej kultury i mszczonych na wrogu zaniedbań.

Powszechnem jest niemal poczucie, że obok armii w polu stać musi równie czynna, równie ofiarna, tej samej myśli oddana armia pracowników kulturalnych.

Pismo nasze chce służyć tym pracownikom, skupić ich wokoło wielkich zadań budowy przyszłości Polski, informować o potrzebach, dorobku i prądach, które kształtują drogi kultury naszej, o poglądach obcych na Polskę; rozpatrywać zagadnienia życia narodowego, przemiany, które zachodzą w stosunkach kulturalnych innych narodów, zadania i rolę jednostek — wcieleni duszy narodu, twórców jego kultury⁹.

⁶ J. Piłsudski, *List J. Piłsudskiego do L. Wasilewskiego z dnia 16.06.1916 r.* Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, Teczka: Korespondencja Marszałka, nr 709-001-004, s. 50–51. Dostęp online: List J. Piłsudskiego do L. Wasilewskiego (pilsudski.org.uk).

⁷ O wystąpieniu z szeregów NKN H. Radlińskiej i innych współpracowników komendanta Józefa Piłsudskiego patrz: W. Pełczyńska, *Helena Radlińska w latach 1913–1921*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 136; H. Szczęsna-Rzepecka, *Praca kobiet w Departamencie Wojskowym N.K.N.*, [w:] *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915*, red. Al. Piłsudska, M. Rychterówna, W. Pełczyńska, M. Dąbrowska, Warszawa 1927, s. 156–157.

⁸ O służbie H. Radlińskiej w DW NKN oraz szerzej o tej komórce organizacyjnej patrz: I. Lepalczyk, W. Skibińska, *Helena Radlińska: kalendarium życia i pracy*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, R. XVIII, z. 1–2, s. 23; I. Lepalczyk, *Helena Radlińska. Życie i twórczość*, Toruń 2002, s. 53; Anonim [H. Radlińska], *Departament Wojskowy N. K. N. (szkic działalności)*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 21, s. 2–4; Anonim [prawdopodobnie H. Radlińska], *Departament Wojskowy N.K.N. Okres drugi działalności*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 29, s. 2–4.

⁹ Anonim [H. Radlińska], *Zadania pracy kulturalnej*, „Kultura Polski” 1917, z. 1, s. 5. [W spisie treści przywołanego zeszytu tytuł artykułu wprowadzającego brzmi: *Zadania naszej pracy*. Badania prowadzone w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego pozwalają jednoznacznie stwierdzić, że artykuł był przygotowany przez Helenę Radlińską. Jego maszynopis został zdeponowany w zbiorach spuścizny H. Radlińskiej (teczka: „Przy stawianiu drogowskazów 1917–1918. Wyjątki

W uzupełnieniu powyższego redakcja czasopisma zamieściła na ostatniej stronie zeszytu pierwszego rubrykę „Do Czytelników”, w której informowała, że: „pragnie służyć działaczom kulturalnym pomocą w zakresie spraw, którym pismo jest poświęcone”¹⁰. Ponadto zaproszono Czytelników do współdziałania oraz nadsyłania uwag, pytań i przyczynków itd. Zapowiadano, że od kolejnego numeru będzie wprowadzona rubryka „Odpowiedzi od redakcji”.

Przywołując oficjalne założenia przyjęte i ogłoszone w styczniu 1917 r. (w pierwszym zeszycie miesięcznika „Kultura Polski”), warto przypomnieć współczesnym Czytelniczkom oraz Czytelnikom, że ze względów formalnoprawnych redakcja nie mogła wyjawiać, iż równoległym celem działalności czasopisma była promocja myśli narodowowyzwoleńczej oraz krzewienie miłości do Ojczyzny wśród Polaków rozproszonych w trzech zaborach¹¹. Sytuacja polityczna oraz militarna na frontach Wielkiej Wojny odsłoniła, na przełomie lat 1917/1918, nowe możliwości dla obozu niepodległościowego działającego na rzecz sprawy polskiej. Już w styczniu 1918 r., po rocznym doświadczeniu wydawniczym „Kultury Polski”, redakcja podjęła decyzję o przekształceniu miesięcznika w tygodnik. Przy tej okazji w zeszycie pierwszym z 6.01.1918 r. zamieszczono *Prospekt Tygodnika „Kultura Polski”*, w którym ujawniono jednoznaczną intencję prowadzonej działalności wydawniczej (pisownia oryginalna):

Sprawa polska stanęła w chwili obecnej przed nami jako praktyczne zagadnienie odbudowy państwa. Zagadnienie to, wysunięte na widownię międzynarodową przez wypadki zewnętrzne — wojnę i wypływający z niej mus przeobrażenia stosunków dotychczasowych — wymaga od społeczeństwa polskiego natężenia wszystkich sił twórczych. Naród polski musi się podjąć olbrzymiej pracy, aby zapewnić swemu odradzającemu się państwu warunki niepodległego bytu i wszechstronnego rozwoju. [...]

Zadaniem naszego pisma ma być omawianie i oświeclanie całokształtu powyższych zagadnień ze stanowiska polskiej niezawisłej myśli demokratycznej. Polityka państwowa w jaknajszerszym zakresie; rozwój form życia narodu zarówno w dziedzinie czysto politycznej, jak i społeczno-gospodarczej oraz kulturalnej; objawy dążeń emancypacyjnych warstw ludowych i kwestye narodowościowe; zagadnienia samorządu i współdzielczości, oświaty i wychowania, wreszcie armii narodowej — wszystko to są sprawy, które

z czasopisma *Kultura Polski*). Materiał nie posiada nadanej sygnatury, ponieważ nie został jeszcze opracowany archiwalnie. Potwierdzeniem autorstwa przedmiotowego tekstu jest opracowanie słuchaczów grupy bibliotekarskiej Sekcji Społeczno-Oświatowej Wydziału Pedagogicznego Wolnej Wszechnicy Polskiej pod red. Reginy Rudzińskiej (*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1937*, Warszawa 1937, s. 17), w której ujęto przedmiotowy artykuł. Bibliografia była sporządzona przy merytorycznym wsparciu prof. Heleny Radlińskiej].

¹⁰ Redakcja „Kultury Polski”, *Do Czytelników*, „Kultura Polski” 1917, z. 1, s. 56.

¹¹ Szerzej o warunkach panujących w Polsce pod zaborami patrz: J. Rafa, *Historia Polski w zarysie. Polska pod zaborami*, Warszawa 1986; P. Wandycz, *Pod zaborami. Ziemia Rzeczypospolitej w latach 1795–1918*, Warszawa 1994 i inni.

będziemy poruszać w naszym piśmie, dając jednocześnie krytyczny przegląd wydarzeń bieżących¹².

Niezależnie od funkcji publicystycznej czasopisma „Kultura Polski” w siedzibie redakcji prowadzono równoległą działalność tajną, związaną z militarną oraz polityczną walką o suwerenną i niepodległą Rzeczpospolitą. Za sprawą Heleny Radlińskiej w redakcji periodyku wykonywano konspiracyjne prace tzw. sekretariatu łącznikowego¹³ oraz Konwentu „A”¹⁴. Były to organizacje utworzone przez obóz patriotyczny w ramach istniejącej od sierpnia 1914 r. Polskiej Organizacji Wojskowej (POW)¹⁵. Celem powołania niejawnych jednostek organizacyjnych POW było inicjowanie i prowadzenie działalności wywiadowczej, organizacyjnej oraz koordynacyjnej na polach aktywności militarnej, a także politycznej. W warunkach niewoli były to zadania wyjątkowo trudne i wiązały się z licznymi rodzajami ryzyka oraz szykanami ze strony zaborczej administracji, których doświadczała legalnie działająca redakcja czasopisma „Kultura Polski”. Inną formą represji były przeprowadzane w siedzibie redakcji rewizje¹⁶. Znalezienie jakichkolwiek materiałów „nielegalnych” mogło skutkować cofnięciem koncesji na prowadzenie działalności wydawniczej, a w konsekwencji tego — zamknięciem periodyku. Szczęśliwie nic takiego nie miało miejsca mimo kilku „nagłych rewizji”. Konfiskaty prokuratorskie wiązały się z kolejną uciążliwą formą zaborczej ingerencji. W praktyce była to cenzura treści tekstów planowanych do upowszechnienia na łamach „Kultury Polski”. Zaborcze ograniczanie wolności słowa sprawiło, że zeszyty „świeciły białymi plamami”, które po latach wspominała Helena Radlińska, zaznaczając przy tym, że niezapisane strony

¹² Redakcja „Kultury Polski”, *Prospekt Tygodnika „Kultura Polski”*, „Kultura Polski” 1918, z. 1, s. 17.

¹³ Szerzej o działalności łącznikowej prowadzonej w redakcji „Kultury Polski” patrz: H. Orsza-Radlińska, *Przed utworzeniem Rządu Lubelskiego (Ze wspomnień Krakowskiego Sekretariatu Łącznikowego)*, [w:] *Wierna służba...*, s. 209–215; J. Hoffman, *Helena Radlińska jako łączniczka*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 145–147; K. Bagiński, *Helena Radlińska w ruchu ludowym*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 130; H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, [w:] *taż, Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław 1964, s. 368–369.

¹⁴ O działalności Heleny Radlińskiej w strukturze Konwentu „A” patrz: I. Lepalczyk, *Helena Radlińska...*, s. 55; K. Bagiński, *Helena Radlińska...*, s. 131. Szerzej o „A” patrz: A. Bełcikowska, *Polska Organizacja Wojskowa. Zarys dziejów*, Warszawa 1939, s. 14 i nast.; J. Moraczewski, *Wspomnienia współpracy z Leonem Wasilewskim*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie popowstaniowej” 1937, t. XVI, s. 210–220.

¹⁵ Szerzej o POW oraz współpracy Heleny Radlińskiej z tą organizacją patrz: A. Bełcikowska, *Polska Organizacja...*, s. 7 i nast.; I. Lepalczyk, *Helena Radlińska...*, s. 54; H. Radlińska, *Listy o nauczaniu...*, s. 365, s. 368–369.

¹⁶ H. Radlińska, *Nieznani pomocnicy*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie popowstaniowej” 1933, t. II, s. 372; H. Radlińska, *Leon Wasilewski w Krakowie (Wspomnienia 1917–1918)*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski” 1937, t. XVI, s. 229.

bądź akapity były bardzo wymowne dla czytelników¹⁷. Ówczesni cenzorzy, których decyzje implikowały wykreślenia fragmentów (zdań, akapitów itd.) lub całych artykułów planowanych do druku, wpisywali się w praktykę walki z polskością prowadzoną przez zaborców za pomocą walki z piórem, dodać można — walki z polskim piórem.

W konkluzji powyższego fragmentu opracowania można stwierdzić, że realizacja przyjętych celów (jawnych i ukrytych) wymagała ogromnego zaangażowania redakcji czasopisma „Kultura Polski”. Organ ten, poza aktywnością publicystyczną, pełnił funkcję swoistego „sztabu głównego” POW. Można współcześnie uznać, że zarówno jawny, jak i tajny wymiar działalności prowadzonej w siedzibie „Kultury Polski” uprawomocnia twierdzenie o znaczącej roli tego czasopisma w upowszechnianiu idei narodowowyzwoleńczych oraz prowadzeniu działalności promilitarnej i propolitycznej zorientowanej na odzyskanie przez Polskę suwerennego bytu państwowego.

Helena Radlińska w redakcji czasopisma „Kultura Polski”

Idea walki piórem stanowiła jeden z impulsów prowadzących do aktywności wydawniczej ogniskowanej na wzbudzaniu sił ludzkich ukierunkowanych na czyn niepodległościowy. Kształtowanie postaw patriotycznych w Narodzie Polskim wymagało nie tylko stosownych kompetencji, ale przede wszystkim środków komunikacji, której zasięg i skala umożliwiałyby dotarcie do osób oraz grup społecznych zakorzenionych w polskości z racji pochodzenia, języka, kultury czy historii, z którą splecione były losy poprzednich generacji i pokoleń historycznych¹⁸. Przywołane w tym opracowaniu czasopismo „Kultura Polski” jest jednym z przykładów, które można postrzegać jako konwergencję i zarazem kumulację cech poświadczających dla sprawności i trafności działań narodowowyzwoleńczych na polu publicystycznym. Periodyk ten był narzędziem wspierającym wysiłki polityczne oraz militarne służące sprawie polskiej na arenie zewnętrznej (międzynarodowej) i wewnętrznej (w obrębie ziem polskich zawłaszczonych przez zaborców). Było to ściśle powiązane z bogactwem doświadczeń, wiedzy, umiejętności, a także postaw z jakimi przystępowała do pracy wydawniczej redaktor odpowiedzialna czasopisma — Helena Radlińska¹⁹.

¹⁷ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu...*, s. 369.

¹⁸ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, Warszawa 1935, s. 20–25.

¹⁹ Szerzej o pracy oświatowej i wychowawczej oraz niezłomności w walce o polskość szkoły w zaborze ruskim patrz: H. Radlińska (H. Orsza), *Wspomnienia uczennicy i nauczycielki*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie popowstaniowej” 1931–1932, t. 5, s. 321–342, cz. 1; 1932, t. 6, s. 41–63, cz. 2.

Można współcześnie stwierdzić, że przywołana powyżej bohaterka, obok innych kobiet zaangażowanych w walkę o wolność ojczyzny²⁰, zasługuje na miano „Matki Niepodległości Polski”. Świadczą o tym jej czyny oraz ich efekty. Wyjątkowe predyspozycje publicystyczne Heleny Radlińskiej ujawniały się już na łamach „Wiadomości Polskich” podczas służby legionowej w Departamencie Wojskowym NKN. Propagując piórem idee niepodległościowe (w artykułach pisanych językiem zrozumiałym dla każdego typu czytelników), przypominała fakty z przeszłości Rzeczypospolitej. Wyjaśniała również bieżące wydarzenia, których poznanie i zrozumienie miało istotne znaczenie dla wyzwalań postaw patriotycznych wśród Polaków poddawanych codziennej indoktrynacji i propagandzie zaborców oraz ich wewnętrznych sprzymierzeńców²¹. Walka prowadzona na tym polu działalności dotyczyła nie tylko narodowej świadomości. Obejmowała także sferę aktywizacji wszystkich sił witalnych oraz duchowych niezbędnych dla odzyskania wolności i suwerenności Państwa Polskiego.

Prowadzenie działalności oświatowo-publicystycznej wymagało stworzenia warunków materialnych i formalnych dla zamierzeń wydawniczych. W tym celu Helena Radlińska podjęła starania prawne o uzyskanie koncesji na prowadzenie czasopisma, któremu nadała tytuł „Kultura Polski”. W początkowym okresie działania redakcję i administrację zarejestrowano w Krakowie przy ul. Dunajewskiego 7. Była to oficjalna siedziba Uniwersytetu Ludowego im. Adama Mickiewicza w Krakowie, z którym H. Radlińska współdziałała od 1906 roku²². Jednakże już w marcu 1917 r. redakcję miesięcznika „Kultura Polski” przeniesiono do odrębnej kamienicy przy ul. Floriańskiej 53 (w centrum Krakowa), gdzie funkcjonowała do zakończenia działalności w grudniu 1918 r. Wiązało się to z prowadzeniem przez redakcję niejawną działalność niepodległościową, co generowało liczne ryzyka formalnoprawne dla Uniwersytetu Ludowego.

W dokumentach rejestrowych czasopisma oficjalnym wydawcą i odpowiedzialnym redaktorem była Helena Radlińska. W 1918 r. zarejestrowano „Towarzystwo Wydawnicze Kultura Polski”, które od zeszytu nr 29 z dnia 21 lipca tego roku stało

²⁰ Szerzej o udziale kobiet w walce o „sprawę polską” patrz: *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915*, red. Al. Piłsudska, M. Rychterówna, W. Pełczyńska, M. Dąbrowska, Warszawa 1927.

²¹ Por.: Anonim [H. Radlińska], *Ofiarność społeczeństwa polskiego na legiony*, „Wiadomości Polskie” 1914, nr 1, s. 5–6; O. [H. Radlińska], *Wieści ze Lwowa*, „Wiadomości Polskie” 1914, nr 6, s. 7–8; H. O. [H. Radlińska], *Legenda*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 52, s. 3; O. [H. Radlińska], *O Polskiej Prawdzie*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 30, s. 1–2; O. [H. Radlińska], *Rozkaz*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 36, s. 1–2; H. Orsza-Radlińska, *Galicja i Królestwo*, „Wiadomości Polskie” 1916, nr 86, s. 1–3 i inne.

²² H. Radlińska, *Listy o nauczaniu...*, s. 350–357; H. Radlińska, *Dziesięciolecie Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza w Krakowie 1899–1909*, Kraków 1909; H. Radlińska-Orsza, *Józef Piłsudski jako prelegent Uniwersytetu Ludowego*, [w:] *Józef Piłsudski: pisarz, wydawca i drukarz*, red. Z. Klemensiewicz, E. Kuntze, W. Pocięcha, L. Strojka, K. Witkiewicz, Kraków 1936, s. 69–71.

się oficjalnym wydawcą czasopisma. Funkcja redaktora odpowiedzialnego pozostała bez zmian. Stronę techniczną procesu wydawniczego powierzono Drukarni Ludowej w Krakowie [Spółka zarejestr. z ogran. poręką]. Materialne nakłady na podjętą działalność wymagały ustalenia kosztów związanych z prenumeratą i detaliczną sprzedażą czasopisma. W roku 1917 wysokość opłat dla pojedynczego zeszytu określono na poziomie 1 korona 60 hal. Kwartalna prenumerata wiązała się z kosztem 3 koron, a prenumerata roczna z wydatkiem 12 koron. W 1918 r., z racji inflacji oraz zmiany formy z miesięcznika na tygodnik, koszty zostały zmienione. Cenę pojedynczego zeszytu ustalono na poziomie 60 hal., a prenumeracie kwartalnej, półrocznej i rocznej odpowiadały odpowiednio kwoty: 6 koron, 11 koron i 20 koron. Kolejna zmiana ceny nastąpiła jesienią 1918 r. Miało to związek ze znacznym wzrostem kosztów materiałowych i koniecznością wprowadzenia zmian organizacyjnych wymuszonych sytuacją w odradzającym się kraju. Redakcja ogłosiła tę zmianę w zeszyście nr 40 z dnia 6 października (s. 616), wskazując, że koszt prenumeraty za kwartał (ostatni w 1918 r.) wynosi 8 koron, zaś prenumeratorzy, którzy wnieśli już opłaty w wysokości 6 koron są proszeni o dopłatę 2 koron. Ułatwieniem organizacyjnym dla czytelników były czeki P.K.O. dołączone do przekazanego zeszytu.

W składzie redakcji, obok redaktor odpowiedzialnej Heleny Radlińskiej, kluczową rolę (szczególnie w 1918 r.) odegrał Leon Wasilewski²³. Wszechstronna znajomość spraw międzynarodowych, w tym dotyczących mniejszości narodowych ówczesnej Europy, warunkowała wysoką jakość merytoryczną opracowań tego autora publikowanych imiennie bądź anonimowo na łamach „Kultury Polski”. Ze wspomnień Heleny Radlińskiej spisanych pod koniec życia wynika, że:

W pierwszym roku istnienia jako miesięcznik „Kultura” miała charakter społeczno-naukowy i literacki. W skład redakcji wchodził: filozof H. Elzenberg, historycy J. Ptaśnik i T. Wałek-Czernecki, byli legionieści. Drukowane były m.in. artykuły B. Limanowskiego, L. Wasilewskiego, S. Witkiewicza, powieść A. Struga. W roku następnym „Kultura” przeobraziła się w tygodnik polityczno-społeczny, oświecający sytuację bieżącą możliwie wszechstronnie z podawaniem wielu informacji i sprawozdań. Świeciła często białymi plamami konfiskat prokuratorskich, które czytelnikom dawały wiele do myślenia²⁴.

W świetle badań archiwalnych prowadzonych w zasobach Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, w których zdeponowano obszerne źródła spuścizny Heleny Radlińskiej, można podkreślić, że podjęty wysiłek redakcyjny był dla przywołanej bohaterki jedną z form spożytkowania posiadanej wiedzy, umiejętności, doświadczeń oraz kompetencji w walce o odzyskanie przez Polskę upragnionej nie-

²³ W. Pobóg-Malinowski, *Leon Wasilewski. Szkic biograficzny*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski” 1937, t. XVI, z. 1, s. 11–106.

²⁴ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu...*, s. 369.

podległości. Zaangażowanie w utworzenie i prowadzenie czasopisma „Kultura Polski” to jeden z licznych przykładów poświęcenia spraw prywatnych, w tym pracy naukowej, na rzecz działalności patriotycznej, której priorytet w ówczesnych warunkach podkreślała sama Helena Radlińska. Ryzykując nie tylko zdrowie, ale również życie oraz „dobre imię”, włączyła się w nurt walki o polską sprawę. Uczyniła to wbrew oczekiwaniom najbliższych: męża, ojca, brata, a także promotora — prof. S. Krzyżanowskiego, pod którego kierunkiem pracowała nad dysertacją doktorską w ramach seminarium z historii społecznej na Uniwersytecie Jagiellońskim²⁵. Wolność, którą pragnęła wywalczyć dla Polski, była tożsama z wolnością osobistą tej bohaterki, czego dowodem jest przyjęta przez nią postawa spójności słowa, myśli i czynu niepodległościowego.

Struktura i zakres tematyczny „Kultury Polski”

Warunki wojenne implikowały prostotę szaty graficznej czasopisma „Kultura Polski”. Była wydawana w formacie zeszytu szkolnego na papierze regularnym, przewidzianym wówczas dla periodyków. Każdy zeszyt inicjowała strona tytułowa czasopisma z wyboldowaną drukowanymi literami nazwą „KULTURA POLSKI” oraz jego numeracja ze wskazaniem dnia, miesiąca i roku wydania, a także charakteru: TYGODNIK/MIESIĘCZNIK. W centralnej części informowano o zawartości merytorycznej każdego zeszytu: TREŚĆ, a na dole strony, w tzw. stopce redakcyjnej, podawane były informacje dot. kosztów prenumeraty, adres redakcji i godziny jej urzędowania. Łącznie wydano 60 numerów czasopisma „Kultura Polski”, z czego 12 pierwszych numerów to miesięczniki opublikowane w 1917 r., kolejnych zaś 48 numerów to tygodniki za rok 1918. Zarówno w 1917 r., jak i w roku kolejnym zdarzały się numery łączone w jednym zeszycie. W związku z tym wydano łącznie 7 zeszytów miesięcznika „Kultura Polski” obejmujących 12 numerów tego periodyku²⁶. W 1918 r. przyjęto tygodniowy cykl wydawniczy, co zwiększyło liczbę numerów oraz zeszytów czasopisma opublikowanych w tym roku. Łącznie wydano 41 zeszytów tygodnika „Kultura Polski”, w których zamieszczono 48 numerów²⁷.

²⁵ Tamże, s. 358–359; M. Czapska, *Rozmowy*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 107.

²⁶ Były to następujące zeszyty: z. 1 — styczeń 1917; z. 2 — luty 1917; z. 3 — marzec 1917; z. 4–5 — kwiecień/maj 1917; z. 6 — czerwiec/lipiec 1917; z. 7–9 — sierpień/październik 1917; z. 10–12 — listopad/grudzień 1917.

²⁷ W szczególności były to następujące zeszyty: z. 1 — 6.01.1918; z. 2 — 13.01.1918; z. 3 — 20.01.1918; z. 4 — 27.01.1918; z. 5 — 3.02.1918; z. 6 — 10.02.1918; z. 7 — 17.02.1918; z. 8 — 24.02.1918; z. 9 — 3.03.1918; z. 10 — 10.03.1918; z. 11 — 17.03.1918; z. 12 — 24.03.1918; z. 13 — 31.03.1918; z. 14 — 7.04.1918; z. 15 — 14.04.1918; z. 16 — 21.04.1918; z. 17 — 28.04.1918; z. 18 —

Podobnie do sytuacji z roku 1917 w tygodniku trzykrotnie znalazły się zeszyty łączące numery z kilku tygodni.

Struktura czasopisma nie zachowała jednolitego kształtu w trakcie pełnego cyklu edycji wydawniczej. Stałym elementem każdego z zeszytów opublikowanych w latach 1917–1918 były artykuły tematyczne, których autorzy występowali pod własnym nazwiskiem lub pod pseudonimami bądź anonimowo. Artykuły problemowe obejmowały swą treścią zagadnienia kulturalne, społeczne, militarne, polityczne lub międzynarodowe. Prezentowano je z perspektywy zarówno historycznej, jak i bieżących wydarzeń krajowych oraz zagranicznych. Łącznie na łamach czasopisma opublikowano 238 artykułów o różnorodnej tematyce, w tym 58 tekstów w miesięczniku (1917 r.) oraz 180 w tygodniku (1918 r.).

Poza artykułami problemowymi (tematycznymi) dodatkowy element struktury czasopisma stanowiły rubryki, których zmienność warunkowały czynniki zewnętrzne (niezależne od redakcji czasopisma), jak w szczególności możliwości druku, materiały opracowane i gotowe w danym czasie do publikacji, zdolność realizacji procesu wydawniczego, materiały nadsyłane do redakcji itp. Były to w szczególności następujące rubryki²⁸:

- „Budowanie Państwa” — rubryka zamieszczona w pierwszych trzech zeszytach miesięcznika „Kultura Polski”, w której autorzy analizowali zagadnienia związane z państwowością i instytucjonalnym wymiarem istnienia Rzeczypospolitej po zwycięskiej walce o jej wolność i suwerenność.
- „Tomek” — to swoista rubryka literacka, w której od drugiego do ostatniego zeszytu miesięcznika (z. 2 — z. 10–12/1917) publikowano odcinki powieści Andrzeja Struga pod tym samym tytułem. Łącznie opublikowano 6 części dzieła, które nawiązywało do patriotyzmu i w zamierzeniu miało wzbudzać czytelników do refleksji o własnych postawach i działaniach w okresie walki o niepodległość

5.05.1918; z. 19 — 12.05.1918; z. 20 — 19.05.1918; z. 21 — 26.05.1918; z. 22–23 — 14.06.1918; z. 24–25 — 23.06.1918; z. 26 — 30.06.1918; z. 27 — 7.07.1918; z. 28 — 14.07.1918; z. 29 — 21.07.1918; z. 30 — 28.07.1918; z. 31 — 4.08.1918; z. 32 — 11.08.1918; z. 33 — 18.08.1918; z. 34 — 25.08.1918; z. 35 — 1.09.1918; z. 36 — 8.09.1918; z. 37 — 15.09.1918; z. 38 — 22.09.1918; z. 39 — 29.09.1918; z. 40 — 6.10.1918; z. 41 — 13.10.1918; z. 42 — 20.10.1918; z. 43 — 27.10.1918; z. 44 — 3.11.1918; z. 45–48 — 15.12.1918. W latach 2017–2018 pełny zestaw zeszytów czasopisma „Kultura Polski” był dostępny jedynie w zasobach Biblioteki Narodowej. Zdekompletowane archiwalia tego periodyku były dostępne w kilku bibliotekach na terenie kraju, włącznie z Biblioteką Jagiellońską. Zaawansowany i dynamiczny proces cyfryzacji zasobów bibliotecznych oraz wzmożone prace oddziałów gromadzenia zbiorów umożliwiły digitalizację licznych unikatowych źródeł i dokumentów. Wśród zbiorów oddanych do użytku zdalnego jest obecnie m.in. czasopismo „Kultura Polski”. Ofertę pełnego dostępu do cyfrowej formy czasopisma zapewnia m.in. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego: Kultura Polski — Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego (lodz.pl).

²⁸ Prezentacja struktury czasopisma ma na celu nakreślenie formalnej strony periodyku i nie odnosi się do detali zagadnień podejmowanych w treści poszczególnych tekstów stanowiących merytoryczną warstwę publikacji. Ta może stanowić odrębne opracowanie w ramach cyklu poświęconego prezentacji przedmiotowego periodyku.

ojczyzny. W 1918 r. nie było kontynuacji tej formy literackiej (czasopismo zmieniło swój charakter).

- „Obcy o Polsce” — rubryka, która wystąpiła w czterech zeszytach miesięcznika (1917 r.) [z. 1; z. 2; z. 4–5; z. 6]. Były to syntetyczne opracowania, opinie, relacje dotyczące sprawy polskiej w świetle narracji zagranicznej (media, polityka itp.).
- „Z Polski” — rubryka, która uzupełniała zagraniczną perspektywę analizy sprawy polskiej rozpatrywanej z krajowego punktu widzenia. Część ta była składnikiem struktury czasopisma „Kultura Polski” w pierwszej połowie 1917 r. i obejmowała pierwszych 6 numerów, tj. 5 zeszytów za okres styczeń–czerwiec/lipiec [z. 1; z. 2; z. 3; z. 4–5; z. 6]. W opracowaniach stanowiących tę rubrykę prezentowano najważniejsze kwestie związane z wydarzeniami dotyczącymi bieżących wydarzeń na scenie politycznej i militarnej, oraz społecznej i kulturalnej.
- „Oceny i sprawozdania” — rubryka, która znalazła się we wszystkich zeszytach miesięcznika (1917 r.) i nie była kontynuowana pod tą nazwą w tygodniku „Kultura Polski” (1918 r.). Opracowania lokowane w tej części zeszytów obrazowały aktualne wydarzenia polityczne i wojenne wraz z odniesieniem waloryzującym w kontekście ich wpływu na dalszy przebieg zmagania o suwerenny byt ojczyzny.
- „Kronika” — była rubryką zamieszczoną w zaledwie 3 zeszytach miesięcznika (1917 r.) [z. 1; z. 2; z. 4–5]. Część ta pełniła funkcję informacyjną dot. wydarzeń kulturalnych i oświatowych, które mogły być impulsem wzbudzającym siły ludzkie angażowane w walkę narodowowyzwoleńczą na tzw. zapleczu frontu (wsparcie materialne, logistyczne, finansowe itp.). Prezentowano wystawy o charakterze patriotycznym, promowano kursy dla młodzieży i kobiet itp.
- „Glossy” — rubryka, którą wprowadzono w 1917 r. [z. 4–5; z. 6] i kontynuowano w kolejnym roku (1918) [z. 4; z. 6; z. 8; z. 12; z. 14; z. 16; z. 18; z. 21; z. 36; z. 38; z. 39; z. 45–48]. Łącznie opublikowano 36 gloss, z czego w miesięczniku było ich zaledwie 5, a w zeszytach tygodnika aż 31. Forma ta służyła prezentacji kwestii patriotycznych łączących przeszłość i wielkość Rzeczypospolitej z ówczesną teraźniejszością oraz powinnością spadkobierców ojczyzny, którzy otrzymali niepowtarzalną możliwość podjęcia walki o jej niepodległość.
- „Książki nadesłane do Redakcji” — w tej rubryce publikowano dane bibliograficzne książek, które przekazywano „Kulturze Polski” z intencją ich promocji. Rubryka ta pojawiła się w 2 zeszytach miesięcznika (1917 r.) [z. 2; z. 3] i była kontynuowana w tygodniku (1918 r.). Łącznie część ta znalazła się w zeszytach czasopisma 21 razy, z czego w roku 1918 aż 19 razy.
- „Z życia bieżącego” — rubryka wprowadzona do tygodnika „Kultura Polski” (1918 r.). Stanowiła swoistą kontynuację rubryk „Z Polski” oraz „Obcy o Polsce” występujących w zeszytach miesięcznika (1917 r.). Rubryka ta znalazła się w 8 zeszytach tygodnika [z. 1; z. 3; z. 5; z. 7; z. 9; z. 11; z. 13; z. 19]. Można dostrzec, że w okresie od stycznia do kwietnia 1918 r. rubryka ta była publikowana

naprzemiennie z rubryką „Glossy”. W późniejszych zeszytach prawidłowość ta została zerwana. Lokowane w tej części teksty prezentowały aktualny obraz sytuacji w powiązaniu z bieżącymi wydarzeniami na scenie politycznej, społecznej, militarnej, a także medialnej.

- „Na wschodnich kresach” — rubryka, która wystąpiła jedynie w zeszycie pierwszym tygodnika „Kultura Polski” (1918 r.). Była poświęcona analizie bieżącej sytuacji dotyczącej ludności, terytoriów oraz wydarzeń rozgrywających się na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej objętych zaborem ruskim (Królestwo Polskie).
- „Głosy z Warszawy” — kolejna rubryka, którą wyodrębniono jednokrotnie w ciągu całego cyklu wydawniczego czasopisma. Była zamieszczona w zeszycie nr 28 z 1918 r. Podjęte tam kwestie dotyczyły spraw bieżących, obrazowanych z warszawskiego punktu widzenia.
- „Ofiary, złożone w Redakcyi” — była również rubryką jednokrotną w skali całego cyklu wydawniczego. Opublikowano ją w zeszycie nr 36 z dnia 8.09.1918 r. w celu upowszechnienia informacji dot. datków złożonych w „Kulturze Polski” na wsparcie działalności niepodległościowej oraz pomocy dla byłych legionistów i osób represjonowanych ze względów politycznych. Rubryka ta nawiązywała do wcześniejszego sprawozdania Komisji Rewizyjnej Komitetu Opieki nad internowanymi i zwolnionymi legionistami w Krakowie zamieszczonego w zeszycie nr 26 z dnia 30.06.1918 r. (s. 1). Czytelnicy „Kultury Polski” mogli się dowiedzieć o szczegółach finansowych oraz merytorycznych działalności przywołanego komitetu.
- „Z wydawnictw” — rubryka, którą redakcja wprowadziła do zeszytu pierwszego tygodnika „Kultura Polski” (1918 r.). Był to przegląd publikacji, których syntetyczna forma może przypominać współczesne recenzje oferty rynku wydawniczego. Łącznie rubrykę tę zamieszczono w 32 zeszytach wydanych w roku 1918. Jej teksty ilustrowały liczne publikacje, których tematyka mogła zaciekać czytelników czasopisma.
- „Nowe czasopisma polskie” — kolejna rubryka, która obok „Książki nadesłane do Redakcyi” oraz „Z wydawnictw” nawiązywała do narodowowyzwoleńczej walki piórem prowadzonej równolegle do walki politycznej oraz militarnej. Prezentowano tu nowości czasopiśmiennicze adresowane do różnych grup społecznych (w języku polskim). Rubryka pojawiła się pierwszy raz w zeszycie nr 11 z dnia 17.03.1918 r. i była ponawiana czterokrotnie w późniejszych zeszytach tygodnika [z. 11; z. 13; z. 18; z. 29; z. 37].
- „Luźne notatki” — rubryka wprowadzona do tygodnika „Kultura Polski” (1918 r.), która była swoistą kontynuacją rubryki „Oceny i sprawozdania” zamieszczanej w miesięczniku (1917 r.). Łącznie część ta znalazła się w 38 zeszytach obejmujących 40 numerów tygodnika. Zawierała opracowania nawiązujące do spraw społecznych, kulturalnych, politycznych, narodowościowych, mniejszościowych,

międzynarodowych itp., których autorzy odnosili się do lektury prasy krajowej i zagranicznej, różnego typu odezw politycznych, inicjowanych przez różnorodne ugrupowania i stronnictwa akcji dotyczących sprawy niepodległości Polski itd. Były to w większości anonimowe varia informacyjne, które pobudzały do refleksji oraz oceny różnego typu działań podejmowanych na ówczesnej scenie politycznej, militarnej, społecznej bądź kulturalnej czy oświatowej. Omawiano również bieżące wydarzenia kulturalne, społeczne, narodowościowe z okazji świąt, rocznic itd.

- „Od Redakcyi”, „Do Czytelników”, „Od Aministracyi” — rubryki, które pojawiały się w sytuacjach wymagających wyjaśnienia lub informowania czytelników o sprawach dot. zaburzeń w rytmie wydawniczym (strajk drukarzy — z. 22–23/1918) bądź zmiany kosztów prenumeraty (z. 40/1918). Wyjaśniano także kwestie komunikacyjne (udostępnienie czytelnikom „Chwili Bieżącej” w zastępstwie za zeszyty „Kultury Polski” — z. 45–48/1918), łączenie numerów w zeszytach wspólnych itp.

W chwili przełomowej dla sprawy polskiej na łamach tygodnia „Kultura Polski” (w zeszycie nr 41 z dnia 13.10.1918 r.) opublikowano Odezwę Rady Regencyjnej do Narodu Polskiego. Był to dokument z dnia 7.10.1918 r. podpisany przez najważniejszych przedstawicieli Rady Regencyjnej — Jana Kucharzewskiego (Prezydenta ministrów Rady) oraz Józefa Ostrowskiego, Aleksandra Kakowskiego i Zdzisława Lubomirskiego. Nawiązując w treści Odezwy do aktualnej sytuacji światowej i zbliżającego się zawarcia pokoju wraz z wynikającymi z tego faktu zasadami, Rada informowała Naród Polski, że:

W stosunku do Polski zasady te prowadzą do utworzenia niepodległego państwa, obejmującego wszystkie ziemie polskie, z dostępem do morza, z polityczną i gospodarczą niezawisłością, jako też terytorialną nienaruszalnością, co przez traktaty międzynarodowe zagwarantowane będzie²⁹.

Odezwa była znaczącym aktem o charakterze formalnym, na podstawie którego zapowiadano i zarazem deklarowano powołanie rządu oraz niezwłoczne zwołanie Sejmu, będącego gwarantem państwowości i praworządności odrodzonej Rzeczypospolitej. Oznaczało to w praktyce odwołanie Rady Regencyjnej, w miejsce której miał powstać pierwszy organ władczy niepodległej Polski. Była to również deklaracja wyboru demokratycznej drogi na przyszłość odradzającej się Rzeczypospolitej, w której najważniejszą władzą miał być Sejm reprezentujący wolę zjednoczonego Narodu Polskiego.

²⁹ Odezwa Rady Regencyjnej do Narodu Polskiego, „Kultura Polski” 1918, z. 41, s. 617.

Zakończenie: „Kultura Polski” w zwycięskiej walce piórem

Opracowaniom historycznym niemal każdorazowo towarzyszy ładunek poznawczy powiązany z fundamentalnym pytaniem o zasadność sięgania do przeszłości w dobie dynamicznych zmian, możliwości czy wyzwań związanych z przyszłością. Rodzące się na tym tle wątpliwości można rozwiązywać na różne sposoby, akcentując teorie kół historycznych, koncepcje nauczycielskie zakorzenione w historii itp. Dla pedagoga społecznego prowadzącego badania społeczne, historyczne eksploracje uzasadnia motto, które eksponowała twórczyni polskiej pedagogiki społecznej Helena Radlińska: „Kochajmy przeszłość, pracujmy dla przyszłości”³⁰.

W kontekście walki narodowowyzwoleńczej prowadzonej piórem można się odnieść do działalności oświatowej i społecznej, które w latach 1914–1918 były orientowane na wzbudzanie sił patriotycznych aktywizujących Naród Polski do walki o suwerenny byt Rzeczypospolitej. Ojczyzna zniewolona ponad sto lat przez zaborców wzywała Polaków do wysiłku i zjednoczenia wokół wspólnego dobra — niepodległości. Walka o duszę ludu, jak ówczesznie określano ten typ zmagania o odbudowę postaw miłości do Polski, była polem boju, na którym dokonywały się zmiany aksjologiczne, budziła się i odradzała świadomość narodowa Polaków. Zniewolenie umysłów i dusz, prowadzące do wynarodowienia „synów Rzeczypospolitej”, implikowało konieczność aktywnej walki z rusyfikacją bądź germanizacją ludności pochodzenia polskiego. Słowo stanowiło tu istotny oręż, które (niezależnie od formy pisemnej bądź ustnej) obrazowało w swej treści idee niepodległości, wolności czy demokracji dedykowanej wszystkim pełnoprawnym obywatelom odradzającej się Polski. Słowo pisane okazywało się jedną z form wyrazu, którego nośnikiem były organy określonych instytucji, różnorodne czasopisma czy książki wzbudzające poczucie polskości w umysłach i sercach czytelników.

„Kultura Polski” jest jednym z przykładów czasopism służących upowszechnianiu idei wolnościowych i niepodległościowych wśród Polaków oraz przedstawicieli innych narodów, dla których humanistyczne ideały oświecenia (włącznie z wolnością, równością i demokratyzacją życia publicznego) wyzwały impuls do walki z różnorodnymi formami dyktatu, zniewolenia czy totalitaryzmu lokującego człowieka w sztywnych ramach podległości wobec wszelkich postaci władztwa absolutnego (carat, monarchia itp.). Czasopismo to można współcześnie określić mianem czynnika wpisującego się dodatkowo w proces współtworzenia niepodległej Rzeczypospolitej, odrodzonej w wyniku zwycięskiej walki piórem, której ranga jest równie znacząca jak walka polityczna czy militarna³¹.

³⁰ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu...*, s. 331.

³¹ Kończąc niniejszy obraz, warto ponownie podkreślić, że jest to prezentacja strukturalno-formalna czasopisma, które służyło urzeczywistnieniu idei niepodległościowych w okresie poprze-

Bibliografia

- Anonim, *Naczelny Komitet Narodowy i Polska Organizacja Narodowa*, „Wiadomości Polskie” 1914, nr 1, s. 3–4.
- Anonim, *Zjazd Naczelnego Komitetu Narodowego*, *Wiadomości Polskie*” 1915, nr 26, s. 1–4.
- Anonim [H. Radlińska], *Ofiarność społeczeństwa polskiego na legiony*, „Wiadomości Polskie” 1914, nr 1, s. 5–6.
- Anonim [H. Radlińska], *Departament Wojskowy N. K. N. (szkic działalności)*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 21, s. 2–4.
- Anonim [prawdopodobnie H. Radlińska], *Departament Wojskowy N. K. N. Okres drugi działalności*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 29, s. 2–4.
- Anonim [H. Radlińska], *Zadania pracy kulturalnej*, „Kultura Polski” 1917, z. 1, s. 5.
- Bagiński K., *Helena Radlińska w ruchu ludowym*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 128–132.
- Bełcikowska A., *Polska Organizacja Wojskowa. Zarys dziejów*, Warszawa 1939.
- Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1937*, oprac. R. Rudzińska, Warszawa 1937.
- Czapska M., *Rozmowy*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 107.
- H. O. [H. Radlińska], *Legenda*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 52, s. 3.
- Hoffman J., *Helena Radlińska jako łączniczka*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 145–147.
- Lepalczyk I., Skibińska W. (oprac.), *Helena Radlińska: kalendarium życia i pracy*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, R. XVIII, z. 1–2, s. 3–104.
- Lepalczyk I., *Helena Radlińska. Życie i twórczość*, Toruń 2002.
- Moraczewski J., *Wspomnienia współpracy z Leonem Wasilewskim*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie popowstaniowej” 1937, t. XVI, s. 210–220.
- O. [H. Radlińska], *Wieści ze Lwowa*, „Wiadomości Polskie” 1914, nr 6, s. 7–8.
- O. [H. Radlińska], *O Polskiej Prawdzie*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 30, s. 1–2.
- O. [H. Radlińska], *Rozkaz*, „Wiadomości Polskie” 1915, nr 36, s. 1–2.
- Orsza H. (H. Radlińska), *Wspomnienia uczennicy i nauczycielki*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie popowstaniowej” 1931–1932, t. 5, s. 321–342, cz. 1; 1932, t. 6, s. 41–63, cz. 2.
- Orsza-Radlińska H., *Galicja i Królestwo*, „Wiadomości Polskie” 1916, nr 86, s. 1–3.
- Orsza-Radlińska H., *Przed utworzeniem Rządu Lubelskiego (Ze wspomnień Krakowskiego Sekretariatu Łącznikowego)*, [w:] *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o nie-*

dającym powrót Polski na mapy świata po ponadstuletnim niebycie państwowym. „Kultura Polski” może być analizowana również w odniesieniach podmiotowych i przedmiotowych, włącznie z pogłębianą analizą treści zawartych w publikowanych na jej łamach tekstach. Potencjał eksploracyjny tego periodyku z pewnością stanowi inspirację i naukowe wyzwanie dla badaczy zorientowanych na zagadnienia prasoznawcze, publicystyczne itp. Dla pedagogów społecznych pozostaje w ścisłym związku z fundamentami nauki, której teleologia została nakreślona przez Helenę Radlińską (redaktorkę, nauczycielkę, legionistkę, profesorkę) w toku służby naukowej łączonej z polami praktyki społecznej, oświatowej, kulturalnej czy wychowawczej.

- podległość 1910–1915*, red. Al. Piłsudska, M. Rychterówna, W. Pełczyńska, M. Dąbrowska, Warszawa 1927, s. 209–215.
- Pełczyńska W., *Helena Radlińska w latach 1913–1921*, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, s. 132–142.
- Piłsudski J., *List J. Piłsudskiego do L. Wasilewskiego z dnia 16.06.1916 r.* Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, Teczka: Korespondencja Marszałka, nr 709-001-004, s. 50–51. Dostęp online: List J. Piłsudskiego do L. Wasilewskiego (pilsudski.org.uk)
- Pobóg-Malinowski W., *Leon Wasilewski. Szkic biograficzny*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski” 1937, t. XVI, z. 1, s. 11–106.
- Rada Regencyjna, *Odezwa Rady Regencyjnej do Narodu Polskiego*, „Kultura Polski” 1918, z. 41, s. 617–618.
- Radlińska H., *Dziesięciolecie Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza w Krakowie 1899–1909*, Kraków 1909.
- Radlińska H., *Z przeszłości pracy oświatowej w Polsce*, [w:] *Przewodnik oświaty dorosłych*, red. A. Konewka, K. Kornilowicz, Warszawa 1929, s. 7–43.
- Radlińska H., *Nieznanymi pomocnikami*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie powstaniowej” 1933, t. II, s. 370–372.
- Radlińska H., *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, Warszawa 1935.
- Radlińska H., *Dzieje oświaty pozaszkolnej*, [w:] *Encyklopedia wychowania*, red. S. Łempicki, W. Gottlieb, B. Suchodolski, J. Włodarski, Warszawa 1936, s. 661–697.
- Radlińska H., *Leon Wasilewski w Krakowie (Wspomnienia 1917–1918)*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski” 1937, t. XVI, s. 221–229.
- Radlińska H., *Wyniki badań nad walką o duszę ludu 1864–1913*, Łódź 1947.
- Radlińska H., *Materiały do dziejów walki o duszę ludu 1864–1913*, Warszawa 1949.
- Radlińska H., *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, [w:] *też: Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław 1964, s. 368–369.
- Radlińska-Orsza H., *Józef Piłsudski jako prelegent Uniwersytetu Ludowego*, [w:] *Józef Piłsudski: pisarz, wydawca i drukarz*, red. Z. Klemensiewicz, E. Kuntze, W. Pocięcha, L. Strojka, K. Witkiewicz, Kraków 1936, s. 69–71.
- Rafa J., *Historia Polski w zarysie. Polska pod zaborami*, Warszawa 1986.
- Redakcja, *Do Czytelników*, „Kultura Polski” 1917, z. 1, s. 56.
- Redakcja, *Prospekt Tygodnika „Kultura Polski”*, „Kultura Polski” 1918, z. 1, s. 17.
- Srokowski K., *Naczelny Komitet Narodowy w roku ubiegłym*, „Wiadomości Polskie” 1916, nr 107–108, s. 17–18.
- Szczęsna-Rzepecka H., *Praca kobiet w Departamencie Wojskowym N.K.N.*, [w:] *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915*, red. Al. Piłsudska, M. Rychterówna, W. Pełczyńska, M. Dąbrowska, Warszawa 1927, s. 154–157.
- Wandycz P., *Pod zaborami. Ziemia Rzeczypospolitej w latach 1795–1918*, Warszawa 1994.
- Warszawianin [H. Radlińska], *My a wy*, „Wiadomości Polskie” 1916, nr 3, s. 1.
- Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915*, red. Al. Piłsudska, M. Rychterówna, W. Pełczyńska, M. Dąbrowska, Warszawa 1927.
- Żukiewicz A., *Helena Radlińska w walce o Polskę (1914–1918)*, Opole 2019.